

جوانیناسی و شعری هیمن

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۴/۳۱ - تاریخ پذیرش: ۹۶/۸/۲۴

جه‌عفر قاره‌مانی^۱

ماسته‌ری زمان و ئەده‌بی فارسی

سه‌ید ئەسه‌ده شیخ ئەحمه‌دی^۲

مامۆستای زمان و ئەده‌بی فارسی زانستگای کوردستان

کورتە

چکیده

زیبایی‌شناسی از زمان سقراط به این سو، مورد توجه منتقدان ادبی قرار گرفته است. در دوران مدرن، الکساندر بومگارتن با به کارگیری اصطلاح زیبایی‌شناسی در معنای مدرن آن، در سده هجدهم، جان تازه‌ای به پژوهش‌های ادبی و هنری بخشید. آهنگ و ریتم یکی از اجزای اساسی شعر در جهت ساخت زیبایی‌شناختی است. هیمن در اکثر اشعار خود اهمیت فوق‌العاده‌ای به ایقاع و آهنگ داده است و با به کارگیری تمهیدات موسیقی بیرونی و درونی، جلوه‌ی خاصی به اشعار خود داده است که در ارتباط تنگاتنگی با محتوای آن اشعار است. هدف اصلی این پژوهش عبارت است از کنکاش در این مسأله که اشعار هیمن تا چه حد توانسته است در این حوزه موفق عمل نماید. همچنین بر آن است تا استعداد زیبایی‌شناختی شعر هیمن را مورد بررسی قرار دهد. زیبایی‌شناسی وزنی و تخیلی در اشعار هیمن، و نقش آنها در خلق صور خیال انگیز دیداری بررسی می‌شود. اشعار هیمن نتیجه‌ی تخیل قوی و زبان شعری روان است که تأثیر بسزایی در مخاطب برجای می‌گذارد. روش پژوهش اسنادی است و داده‌ها به روش کتابخانه‌ای گردآوری شده است.

کلیدواژه‌ها: زیبایی‌شناسی، هیمن، آهنگ درونی، صور خیال.

جوانیناسی هەر له سه‌رده‌می سقرات و بگره کۆتیریشه‌وه به فۆرم و شیوازی جیاواز له لایه‌ن فه‌یله‌سووفانی یۆنانه‌وه لیکدانه‌وه‌ی له سه‌ر کراوه. بیری تیرامان له جوانی له سه‌رده‌می کلاسیکدا گه‌یشته چله‌پۆه‌ی گه‌شه‌کردن. میژووی سه‌ره‌لێدانی جوانیناسی به شیوازیکی زانستی بۆ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی هه‌ژده‌هه‌م ده‌گه‌رپه‌ته‌وه. یه‌که‌م جار فه‌یله‌سووفی ئالمانی، ئەلیکساندیز کۆتلیب باوم‌گارتین^۱ (۱۷۶۲-۱۷۱۴)، زاراوه‌ی جوانیناسی^۲ به‌کار هینا. ئاواز (مۆسیقا) به‌شیک له پیکهاته‌ی جوانیناسی و ره‌گه‌زه‌ بئه‌ره‌تیه‌کانی شیعره. له راستیدا شیعرا ئاخاوتنیککی ئاوازییه و هه‌ست و سۆز ده‌بزوین. هیمن له زۆریه‌ی شیعره‌کانیدا گرنگیه‌کی تایه‌تی به ئاوازی شیعری داوه و به به‌ره‌وه‌رگرتن له ئاوازی ناوه‌وه و ده‌ره‌وه جوانیه‌کی تایه‌تی به فۆرم (رواله‌ت) و ناوه‌رۆکی شیعره‌کانی به‌خشویه و ده‌کرێ ئەم بابه‌ته وه‌ک لایه‌نیککی جوانیناسی له شیعره‌کانیدا پیشکندری و به‌رجه‌سته بکریت. مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی له شروقه‌ی جوانیناسیی شیعری هیمن ئەوه‌یه ئەم بابه‌ته وه‌ک تاقیگه‌یه‌ک چاوا لیکه‌ین و بزانی شیعره‌کانی چه‌نده له‌م بواره‌دا سه‌رکه‌وتویه؟ چه‌نده هیمن هه‌رخه‌پالایی ئاوتیه‌ی جوانیناسی کردووه و هه‌ستی به‌رده‌نگ ده‌جوولینتی؟ مه‌به‌ست له‌م وتاره ته‌نیا ئەوه نییه‌ به‌سه‌لمینین شیعری هیمن به‌ره‌ی جوانیناسیی هه‌یه و به‌س، به‌لکوه له‌ روائینیککی گشتیدا سه‌لماندنی ئەم راستیه‌یه که شاعیرانی کورد شاره‌زای زانستی جوانیناسی بوون. له‌م وتاره‌دا تیشک ده‌خه‌رتیه سه‌ر به‌شیک له جوانیناسیی ئاوازی و جوانیناسیی خه‌پالی شیعری هیمن که له ئافرانندی وینه‌ی شیعریدا پۆلی سه‌ره‌کیان هه‌یه. شیعری هیمن خاوه‌نی خه‌پالیککی به‌رز، هه‌زریکی قوول، زمانیککی ره‌وانه و هه‌ر ئەم بابه‌تانه شیعری هیمن به‌هه‌یز و دل‌په‌ین ده‌کەن. په‌وتی به‌کارهاتوو له‌م لیکۆلینه‌وه‌یه‌دا، ره‌وشتی ئیسنادی و کتیبخانه‌یه، که له‌ فیش‌نووسی له سه‌ر بابه‌ته‌کان پیکهاتوو.

وشه‌گه‌لی سه‌ره‌کی: جوانیناسی، هیمن، ئاوازی ناوه‌وه، وینه‌ی شیعری

1- ghahjefer@gmail.com

2- asaad1385@yahoo.com

3- Alexander Gottlieb Baumgarte

4- Aesthetics.

۱- سه‌ره‌تا

سروش‌ت‌یه‌که‌م سه‌رچاوه‌ی جوانییه و مروّف‌یه‌که‌م جار له ناو سروشت‌دا جوانیی ناسیوه و هۆی جوولاندنی هه‌سته‌کانی بووه. به دریژایی میژوو، فه‌یله‌سووف و بیرمه‌ندان به پیتی ریپازه‌کانی فه‌لسه‌فی، ئایینی و هونه‌ری ئەم چه‌مکه‌یان پیناسه‌کردوو و هه‌رکام هه‌ولیان داوه له گۆشه‌نیگایه‌که‌وه ئەم زاراوه‌یه سروّفه‌ بکه‌ن، به‌لام هه‌یچکام لیکدانه‌وه‌یه‌کی ته‌واویان نه‌خستۆته‌ روو، ئەوه‌ش بو ئەو هۆیه‌ده‌گه‌رپته‌وه‌ که خودی چه‌مکی جوانی، ریژه‌یی و ناروونه. جوانی دوو جوړه: یه‌که‌م جوانیی سروشتی و دووه‌م جوانیی هونه‌ری. مه‌رجی سه‌ره‌کی له جوانیی هونه‌ریدا ئافرانندی سوژ و خوشییه. به‌رده‌وام به‌هۆی پشکه‌وتنی مروّف، کۆمه‌لگا، جوړی ژیان و بیرکردنه‌وه، واتای جوانیش تووشی گۆران ده‌بی و لیکدانه‌وه‌ی نوپی بو ده‌کری، هه‌ر ئەو لیکدانه‌وانه‌ زیندوویی، گرنگی و بایه‌خی جوانی ده‌رده‌خه‌ن.

میژووی جوانیناسی بو ۵۰ سال پینش زایین ده‌گه‌رپته‌وه و یه‌که‌م جار لای یۆنانییه‌کان سه‌ری هه‌لداوه. فه‌یله‌سووفانی یۆنانی وه‌ک هیراکلیت، دیموکریت و ئەفلاتوون رایان وا بووه که که‌ره‌سته‌ی سه‌ره‌کیی هونه‌ر، جوانییه و هونه‌ر لاسایی‌کردنه‌وه‌ی جوانییه و چیژی جوانی له ئاوپته‌بوون و گونجانی فۆرمی کاری هونه‌ری و جوانیی هزر به‌ده‌ست دیت. بیری تیگه‌یشتن و تیرامان له جوانی به‌گشتی له سه‌رده‌می کلاسیکدا گه‌یشته‌چله‌پۆبه‌ی گه‌شه‌کردن، واته‌له‌ نیوان سه‌ده‌کانی شه‌شه‌م و سیه‌ه‌می پینش زایین، چیرۆکه‌کانی هۆمیرۆس (ئه‌لیاد و ئۆدیسسه) و چیرۆکه‌ شیعرییه‌کانی (هیسسیدووس) ده‌رکه‌وتن، به‌تایه‌ت شیعه‌ر عاتفییه‌کان و دراما و یادداشته‌ میژوویییه‌کان و هتد، بووژانه‌وه (احمدی، ۱۳۸۰: ۲۷؛ وزیری، ۱۳۸۸: ۱).

میژووی سه‌ره‌هلدانی جوانیناسی به‌ شیوه‌یه‌کی زانستی بو سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی هه‌ژده‌هه‌م ده‌گه‌رپته‌وه. یه‌که‌م جار فه‌یله‌سووفی ئالمانی ئەلیکساندیرکۆتلیب باوم‌گارتین (۱۷۶۲-۱۷۱۴) زاراوه‌ی "aesthetics"ی که پینشتر واتای «باوه‌پری هه‌ستیاری» هه‌بوو له کتیبیک هه‌ر به‌م ناوه‌ بو ئەو لقه‌ زانستییه‌ی هه‌لبژارد. له روانگی گارتین، جوانی بریتییه له تیگه‌یشتن له ریگه‌ی هه‌سته‌کان. زاراوه‌ی ئەسینکتیک له بنه‌ره‌تدا وشه‌یه‌کی یۆنانییه و واتای هه‌ست یان تیۆری هه‌سته‌کان

ده گه په نښه. وشه ی "aesthetics" له فرهه نگی یونانیدا، واته هه ست. به م پښه جوانیناسی لقیکی تایه تیه له لیکولینه وهی هه ست و ویزدان. دواى گارتین به چالاکیی بیرمه ندانیک وهک کانت و هیگیل، جوانیناسی وهک لقیکی له زانسته مروییه کان له چوارچیوهی فهلسه فهی هونه ردا پیناسه کرا (احمدی، ۱۳۸۰: ۲۷؛ وزیرى، ۱۳۸۸: ۱).

شاعیران و نووسه ران گرنگی و بایه خى زور به لایه نی جوانیناسی به ره هه کانیا ن دده ن و ته نانه ت هندی جار به ره هه کانیا ن ته نیا له پینا و پیشکه شکردنی جوانی و جوانیناسییه، چونکه له ناو دونیای هونه ر و نه دده بدا (ئیسیتیکا- جوانیناسی) تامانجیکی پیروژه. هه موو هونه رمه ندیک به شوین جوانیدا هه لوه دایه (عومهر مسته فا، ۲۰۰۹: ۲۱-۲۲).

یه کیکی له وه که ره ستانه ی که له ئافرانندی جوانیدا رولی سه ره کیی هه یه «زمان»ه. زمان له به سستی شاعر و له جهسته ی ده قیکی شاعریدا به ئیلهامیکی سحر اوی به ره جهسته ده بی. شاعر، دهر بری هه موو نه وه ست و نه ست و سوز و خه یالانه یه که له ناخی شاعر یکدا په نگی خوار دوتوه و به زمانیکی خه یالوی و هونه ری دهر دهر بری. شاعر نه و دنیا خه یالویه یه که له ناخی شاعیره وه هه لده قولی و له فورمی وشه و له به سستی زماندا دپته رسکان. تامانجی سه ره کیی شاعر له شاعره کانیدا نوانندی لیها تووی له ئافرانندی جوانی و یاریکردن به وشه و به کارهینانی زمانیکی تایه تی پر له هیما و وپنه ی شاعرییه. ئه رکی شاعر به رزکردنه وهی زمان له شیوه گشتییه که یه وه بو ده نگیکی تایه تیه که له ریگای جیهانینی و به هره ی خو یه وه له ریگترین و کاریگه رترین شیوه دا وینا ده کړی و ده بیته هو ی به ره هه م هینانی نیشانه و ده نگ و ئاوازه کانی به شیوه یه کی ناوازه.

له شروقه ی هونه ردا، شاعر هونه ری که لامییه و به هو ی نه وه ی له چوارچیوهی زماندا ئاراسته ده کړی زیاتر له هونه ره کانی تر په یوه ندی به گو یگره وه هه یه و کاتیک ئاویته ی جوانی ده بی، ده توانی گو یگر به جوړیک قه ناعه تی دهر وونی بگه یه نی. ئه دگار ئالین پو له شروقه ی شاعر دا ده لیت: «شاعر به چاکه و خراپه یان دزیوی کاری نیسه، ته نیا جوانییه می شکی ده ته نی. ئه رکی شاعر گه یشتن به جوانییه کی به ربلاوه که جوانیی دنیا شه به قیک له وه» (پورنامداریان، ۱۳۸۱:

(۲۰).

ئه گه رچی زمان لای مروّف هۆکاری په یوه ندى كردنه و هه موو تاكیك تییدا هاوبه شن، به لام زمان له شیعردا جگه له وهی هۆکاره، ئامانجیشه. زمان، كه رهسته ی سه ره کیی شیعره و یه كیك له پینكها ته و ره گه زه كانی وینه ی شیعرى یان وینه ی هونه رییه. زمانى ئه ده بی به هه ر شیوازیک بی له زمانى ئاخواتنى ئاسایی ره وانتر و جوانتره، ئه مهش به شیكى به هۆی رازه كانى ره وانپژیه و به شه كه ی تریشى به هۆی توخم و پینكها ته كانى وینه ی هونه رییه كه گه رم- وگورى و جوانى به زمان ده به خشن، به هۆی ئه وه موو سۆز و خه یاله ی كه ئاوێزانى زمان ده بن. زمان به م شیویه ده بیته جل و به رگ بو هزرى ناو په یامى هۆنراوه (سلیوه عیسی، ۲۰۰۹: ۴۱-۴۳).

ئه وه ی كه جوانى چۆن به دى دیت و شروّفه كار و ره خنه گر به چ پنوانه یه ك ده بی هه لسه نگیین، له وه پرسیارانه یه كه كه متر وه لام دراونه ته وه. هه لسه نگاندى شیعر به تاییه ت له رووی جوانیه وه وه ك به راوردى شتیكى شیواى پیوان نییه كه بكرى به كه رهسته یه كى تاییه تى هه لسه نگیینى. زوریک له وه بوچوونانه ی كه له سه ر جوانى له ئارادان زه وقى و سه لیه قه یین، بۆیه زه وقیش له لایه ك یاسایه كى تاییه تى و روونى نییه، و له لایه كى كه وه له تاكیكه وه بو تاكیكى تر جیاوازیی هه یه. لارنيس پرین به یه كى كه له به ناوبانگترین شیوه كانى ئه زمونكروى ئه ده بی ئاماره ده كات و ده لى: «ده كرى هه ر توخمى ك له شیعردا ته نیا به وه سه ردپه كه ئاخو تانوییتى شیعر بو گه یشتن به ئامانجى سه ره كى یارمه تى بدات، هه لسه نگیین. هه ره ها ده تانین به شیوه یه كى گشتى له شیعردا له وه رووه كه ئاخو ئه و توخمانه (توخمى شیعرى) ده ست به ده ستى یه كیان داوه و كۆمه لىكى ته واویان خولقاندووه یان نه داوه رى بكه یین» (پرین، ۱۳۷۳: ۱۰۳). كالىچ هه ر له سه ر ئه و بوچوون و بنه مايه، جوانى شیعر له ده ره نجامى جوانى ته واو توخمه پینكهیته ره كانى ده زانى و ده لى: «له شیعردا چىژىكى كه له ته واوى به ره م به ده ست دیت، له گه ل چىژىكى كه له هه ر كام له به شه جیاكانى شیعر وه رده گیرى، گونجاوه و ته نانه ت له ویشه وه سه رچاوه ده گرى و دپته ئافراندى» (دیچز، ۱۳۷۳: ۱۷۳). كه وايه ده كرى ئه م بوچوونه مان هه بی و بلین كه جوانى شیعر ئاكام و به ره مه ی جوانى ته واو توخمه پینكهیته ره كانى

وهك فۆرم و ناوه رۆك و به واتایه كی تر، بیژه و واتایه.
 توخمه سه ره كیه كانی پیکهینه ره ی جوانیی شیعری بریتین له: ۱. جوانیی ده ره وه
 (فۆرم یان روالهت)، ۲. جوانیی ناوه وه (ناوه رۆك)، ۳. جوانیی ریک و پیکیی.
 جوانیی ده ره وه له سی توخم و به ش پیکهاتوو: ئه لف. جوانیی زمان، ب.
 جوانیی ئاوازی، ج. جوانیی خه یالی.

جوانیی ناوه وه، بریتیه له: ئه لف. سۆز، ب. هزر، ج. واتا.
 له م وتاره دا تیشك ده خریته سه ره به شیک له جوانیناسیی ئاوازی و جوانیناسیی
 خه یالی که له رازاندنه وه و ئافراندنی وینه ی شیعری له شیعره كانی هیمن دا
 رۆلی سه ره کیان هه یه.

هیمن به هۆی هه ستیار بوونیه وه زۆربه ی گۆرانکاری و به سه ره اته كانی نیشتمان
 و زیده که ی ده کاته هه وینی شیعری و وینه ی شیعری نوئی پی خولقاندوون.
 به شیک له وینه كانی شیعری له دیوانی هیمن ئاوینه ی دۆخه جیاوازه كانی
 کۆمه لگایه و هه ره به م پییه ده کری خویندنه وه یه ک بو گۆرانکارییه كانی ئەم
 سه رده مه له رووی ناوه رۆکی شیعره كانی بکری. خوینه ره به رۆچوونی به
 ناواخنی شیعره كانی هیمن دا ده توانی به زۆریک له راستیه كانی میژوویی،
 کۆمه لناسی، که لتووری، سیاسی و دابونه ریته كانی کۆنی کورده واری سه رده می
 شاعیر بگات.

ئه م وتاره له روانگه ی زانستی جوانیناسیه وه ده روانیته شیعری هیمن و پاشان
 به پشت به ستن به میتۆد و شیوازی زانستی جوانیناسی چه ند دیرپکی گولبژیر
 له دیوانی هیمن تاوتوی ده کات. مه به ست له م وتاره ته نیا ئه وه نییه سه له مینین
 شیعری هیمن به هره ی جوانیناسی هه یه و به س، به لکو له روانیتکی گشتیدا
 ده رخه ری ئەم راستیه یه که شاعیرانی کورد شاره زای کاریگه ریی زانستی
 جوانیناسی به تایهت جوانکاری و روونیژری له سه ره روالهت و ناوه رۆکی
 وه ی ئه ده بی بوون، بۆیه به و په ری تیگه شتوویی به هره یان له م زانستانه بو
 رازاندنه وه ی شیعری و ئه ده بی کوردی وه رگرتوو. لیکدانه وه ی شیعری هیمن له
 روانگه ی جوانیناسیه وه، بابه تیکی درێژخایه نه، له م وتاره دا ته نیا به شیک له م
 زانسته به ربلاوه لیکدانه وه ی له سه ره ده کری.

۲- تهوهری یه کهم: جوانیناسیی دهرهوه (ئاوازی ناوهوه و دهرهوه)

له زاراوهی ئەدەبیدا بە رازاندنەوهی وتە ی پاراو و رهوان له شیعەر و په‌خشاندا، جوانکاری دەلێن. زانستی جوانکاری بە شیک له زانستی رهوانبێژی ئەدەبیه و له دوو بەشی سەرەکی جوانکاری بێژەیی و جوانکاری واتایی پیکهاتوو. بە واتایەکی دیکە، زانستی جوانکاری کۆمه‌لیک تەلەکه‌یه وتە ی ئاسایی دەکاتە وتە ی ئەدەبی یان وتە ی ئەدەبی بە ئاستیکی بەرز ی ئەدەبی دەگەیه‌نێ. بە وشەیه‌ک یان چەند وشە له دێر یان رستەدا که پیکه‌نەری ئاوازی دەنگی (فونیتیکی) ی وتەن یان ئاوازی دەنگی دێر یان رستە بەهێزتر دەکن، جوانکاری بێژەیی دەلێن. بە واتایەکی تر، رازەکانی بێژەیی بەو رازانە دەلێن بەدیه‌نەری جوانی و رازینەره‌وهی رواله‌تی وتەن. زۆرجار بە به‌هره‌وه‌رگرتن له رازەکانی بێژەیی، وتەیه‌کی ئاسایی شیواز و فورمی ئەدەبی دەگرێ یان بایەخی ئەدەبی بەهێزتر دەبی.

له جوانکاری بێژەبیدا، مەبەست ئەوه‌یه بزانی هەندێ جار جوانیی وتەیه‌کی ئەدەبی بەهۆی په‌یوه‌ندی زۆری دەنگی و ئاوازی به‌ینی وشەکانه، واتە ئەو ئالقه‌ نەدیتراوه‌ی وشەکان به‌یه‌ک گرێ دەدا و پیکهاتە ی ئەدەبی دروست دەکات، ماهیه‌تی دەنگی و ئاوازی هه‌یه. رۆلی جوانکاری بێژەیی، سەرجه‌م له‌ کن یه‌ک دانانی ئەو وشانه‌یه که بزوین و نەبزوینەکانیان به‌ ته‌واوی وه‌ک یه‌کن یان په‌یوه‌ندی رێژەبیا هه‌یه. جوانکاری واتایی، لیکدانەوه‌ی تەلەکه‌یه‌که ئاوازی واتایی بێژە به‌هێزتر دەکات و راسته‌وخۆ کاریگه‌ری له‌سەر ناوه‌رۆکی وتە هه‌یه و بێژە به‌ ئاستیکی بەرز ی واتایی دەگەیه‌نێ. جوانکاری واتایی، جگه‌ له رازاندنەوه و بەهێزکردنی لایه‌نی واتایی، تا راده‌یه‌ک کاریگه‌ری له‌سەر رواله‌تی وتەش هه‌یه و په‌یوه‌ندی واتایی له‌ به‌ینی وشەکاندا پیک‌ده‌هێنێ. بە واتایەکی دیکە، ئەگەر جوانکاری بێژەیی وشەکان به‌هۆی ویکچوونی هه‌رچی زیاتری بزوین و نەبزوینەکان به‌یه‌که‌وه گرێ دەدا و له‌ به‌یناندا په‌یوه‌ندییه‌کی دەنگی هه‌ست‌پیکراو دروست دەکات، جوانکاری واتایی وه‌ک ئالقه‌یه‌کی نادیاره وشەکان به‌ شیوازیکی هونه‌ری به‌یه‌که‌وه ده‌لکینێ و هاو‌رپژەیی واتایی له‌ به‌یناندا پیک‌ده‌هێنێ. له‌ جوانکاری واتاییدا به‌گشتی شیوازیکی له‌ شیوازه‌کانی هاو‌رپژەیی واتایی به‌ینی دوو یان چەند وشە به‌رجه‌سته‌ ده‌کری. به‌شیک له‌ رازە و

تەلەكەكانى پەيوەندىدار بە جوانكارىيى واتايى لەگەل ناوەرۆك و زاتى شىۋازى ئەدەبىدا پەيوەندىيان ھەيە، وەك: شوبھاندن، خواستن، دركە، زىدەرۆيى و پۆشىن و ھتد. ھىچ بەرھەمىكى ئەدەبىي نىيە لەو رازانە بى بەھرە بى. رەنگدانەوھى ئەم جۆرە رازە و تەلەكانە لە دىرپ يان رستەدا ھۆى خەيالآوى و وئەبىي كردنى وتەيە و زمان و بىژە لە شىۋازى ئاسايى دوور دەكەنەوھ و بايەخى ئەدەبىي و ھونەرى بە رستە يان دىرپ دەبەخشن (زانستى رەوانىيى ئەدەبىي، ۱۳۹۶: ۳-۵).

ئاواز «مۆسقا» بە شىك لە پىكھاتەي جوانىناسى و رەگەزە بنەرەتتەيەكانى شىعەرە. لە راستىدا شىعەر ئاخاوتتىكى ئاوازيە و ھەست و سۆز دەبزوئى. شىعەر بە بى ئاواز نەبوو، جا چ ئاوازي دەروھە بى يان ئاوازي ناوھە. لىكۆلەرەن ئاوازي شىعەر بە خالى جياكەرەوھى نيوان شىعەر و پەخشان (جيا لە پەخشانى سەرودار) دەستىشان دەكەن. ئاوازي شىعەر لە دوو بەشى «ئاوازي دەروھە» و «ئاوازي ناوھە» پىكھاتووھ: ۱. ئاوازي دەروھى شىعەر ئەو لايەنەي جوانىناسى دەگرىتەوھ كە ئەركى رىكخستنى رووكارى دەروھى شىعەر لەخۆ دەگرى و برىتين لە كىش و سەرۋا. ۲. ئاوازي ناوھەي شىعەر كە رىتمى شىعەر پىك دەھىنى، لايەنىكى گرنكى شىعەرە و لەگەل ئاوازي دەروھى شىعەردا ئاوازي گشتىي ھەلبەست پىك دەھىنن. ئاوازي ناوھەي شىعەر برىتتە لە ئاوازي دەنگەكان و لىكدان و دووپات كرنەوھ و پاش وپىش خستنى وشە و بەكارھىنانى ھەندىك لە كەرەستە زمانىيەكان، جۆرىك كە زۆرجار لە كىش كارىگەرتر دەبن. زۆرجار ئاوازي ناوھەي شىعەر، زمانى شىعەر و ئاستى داھىنان و پلەي بەراوردى نيوان شاعىران دىارى دەكات (عومەر مستەفا، ۲۰۰۹: ۱۰۷-۱۰۸، ۱۳۰).

ھىمن لە زۆرەي شىعەرەكانىدا گرنكىيەكى تايبەتى بە ئاوازي شىعەرە داوھ و بە بەرھەرەگرتن لە ئاوازي ناوھە جوانىيەكى تايبەتى بە فۆرم و ناوەرۆكى شىعەرەكانى بەخشيوھ و دەكرى وەك لايەنىكى جوانىناسى لە شىعەرەكانىدا بەرجەستە بكرىت. لەم وتارەدا ئاوازي ناوھە و چەند رازەيەكى پىكھىنەرى ئاوازي ناوھە لە دوو تەوھرى جياواز تاوتوئ دەكرى.

۱-۲- دووپات

ھونەرپىكە ئاوازي ناوھە دەگرىتەوھ و لە ئەنجامى دووپاتى چەند دەنگىك

(بزوین و یان نه بزوین)، یان له نه جامی ریکخستن و به دواى یه کدا هاتنی وشه و دهسته واژه و رسته کانی ناو دپری شیعر جوړه ریتمیکى خوش و ئاوازیکی هه سبزوین و جوان پیک ده هیڼی. هیمن به به هره وه رگرتن له رازى دوویات و رازه کانی تری وه ک دژیه ک، به رامبه ری، هاوشپوه، دوا به سر و هتد، ئاوازیکی خوش و رهوانی بو ناوه وهی شیعره کانی دروست کردووه. بو نمونه:

۲-۱-۱- دوویاتی نه بزوین

که مالت بی که مالت بو چیه له و شاره ویرانه
که مالى ده وله مهندي دی، گولم نه یویست که مالى من

(هیمن، ۲۷۰۸: ۱۸۲)

شاعیر له م دپره دا به هوى دوویاتی نه بزوینى «ل» و رازى هاوشپوهی لیکدراوی بلاو له وشه کانی «که مالت، که مالت» ئاوازی ناوه وهی دپره که ی به هیز کردووه و له گه ل ئاوازی دهره وه ئاوازیکی گشتی رازاوه یان پیکه یئاوه. ده کرى هم دوو رازیه وه ک لایه نی جوانیناسیى ناوه وهی هم دپره ده ستینشان بکری.

۲-۱-۲- دوویاتی بزوین

له بارى، نازنینى، کولمه ئالى نىگارى، دل رفینى، چاوه ژالى
(هیمن، ۲۷۰۸: ۲۷۰)

له و دپره دا، بزوینى «ی» له وشه کانی پیکه ینه ری هم دپره چنه د جار دوویات بووه ته وه و ئاوازی ناوه وهی دپره که ی به هیز کردووه. ده کرى هم رازیه وه ک لایه نی جوانیناسیى ناوه وهی هم دپره ده ستینشان بکری.

رویی خه و، هاته وه هه نگامی سوور چیژنه یه، به زمه، زه ماوه نده، سوور
(هیمن، ۲۷۰۸: ۱۲۵)

له م دپره دا، بزوینى نزمى «ه» له وشه کانی پیکه ینه ری هم دپره دوویات بووه ته وه و ئاوازی ناوه وهی دپره که ی به هیز کردووه و ریتمیکى خوشی به دپره که به خشیوه و هه ست و سووزی خوینهر ده جو لپیت.

۲-۲- ھاوشپۆه^۱

ھونەرئیکی تر که له پیکهتانی ئاوازی ناوه وه رۆلی سهره کبی ههیه، هونهری ھاوشپۆهیه و ئەم هونه ره وه ک توخمیکی جوانیناسیی ناوه وه دهستیشان ده کړی. له زانستی جوانکاریدا به دوو وشه که له پیت و خویندنه وه دا وه ک یه کن، به لام له واتادا جیاوازیان ههیه، ھاوشپۆه ده لێن. رازه ی ھاوشپۆه له وشه یان رسته دا ھاو پڕه یی و ھارمۆنی پیک ده هینی و ئاوازی ناوه وه ی شیعریان په خشان به هیزتر ده کات. ھاوشپۆه، له سه ر نزیک ی و له یه کچوونی زیاتری بزوین و نه بزوینه کانی دوو وشه پیکهاتوه، به جوړیک وشه کان له یه ک ده چن.

که مه رگی کاوه کانی چاک ده بینن که جه رگی کیژه کان پر چاک ده بینن (هیمن، ۲۷۰۸: ۱۱۵)

له م دپره دا، له بهینی دوو وشه ی «چاک» ھاوشپۆه ی ته واو هه یه. دوو وشه ھاوپیتن، به لام له واتادا به ته واوی جیاوازیان هه یه. «چاک» ی یه که م به واتای: باش و جوان. «چاک» ی دوو هه م به واتای: درز، دادراوه.

ده رکی داخستوه له تۆ بابت که چی ده رکی نییه

ده رکه داخستن له تۆ ده رکی هومید داخسته

(هیمن، ۲۷۰۸: ۱۱۵)

له م دپره دا، له بالی یه که مدا له بهینی دوو وشه ی «ده رک» ھاوشپۆه ی لیک دراوی نزیک هه یه. دوو وشه ھاوپیت و ھاو پڕگه و ھاوکیشن، به لام له هیز (تکیه) دا جیاوازیان هه یه. جیاوازی بهینی ئەم دوو وشه یه ده کړی وه ک یه که م هۆکاری به هیز کردنی ئاوازی ناوه وه ی ئەم دپره که لایه نی جوانیناسیی به دپره که به خشیوه، به رجه سته بکړی.

ته ک و ته نیا به ئارامی ده چم بۆ گرده که ه ی به ر دی

به دلته نگ ی و کز و خه مناکی راده کشیم له سه ر به ر دی

ده که م جا سه یری ئه ستیران و هه لده مژم شنه ی شه وبا

شه و و بیلنگ ی چهنده خوشه، هه میسه خۆزگه هه ر شه و با به ر دی

(هیمن، ۲۷۰۸: ۱۶۱)

لهم دپړه‌دا، له بهینې دوو وشه‌ی «به‌ر دئ، به‌ردئ» و «شه‌وبا، شه‌و با»
 هاوشپوه‌ی لیکدراوی بلاو هه‌یه. بؤ نمونه: وشه‌ی «به‌ر دئ» له بالی‌ی که‌مدا
 بؤته دوو وشه‌ی سه‌ربه‌خو و جیاواز که هه‌رکام واتای تایه‌ت به‌ خو‌یان هه‌یه.
 جیاوازی به‌ینې ئەم وشانه ده‌کری و هک به‌هیزترین فاکته‌ر بؤ هه‌لسه‌نگاندنی
 بایه‌خی ئەده‌بی و لایه‌نی جوانیناسی ئەم دپړه‌ ده‌ستینشان بکری.

هه‌لکه‌وی تاویکی چاویکی له دیدارت بکه‌م
 تا بزانی کوانی بؤ جوانی دل و دینم ده‌وی

(هیمن، ۲۷۰۸: ۳۵۸)

لهم دپړه‌دا، له بهینې دوو وشه‌ی «تاویکی، چاویکی» که‌ته‌نیا له دوو
 نه‌بزوینی‌ی که‌مدا جیاوازیان هه‌یه، به‌لام ئەو دوو نه‌بزوینه‌ تا راده‌یه‌ک شوینی
 ده‌ربرینیان و گوگردنیان له‌ده‌م نزیکه (هاومه‌خره‌جن) هاوشپوه‌ی موزاریع هه‌یه.

لاوی ئازای کورده‌واری نیره‌شپیری کاتی جه‌نگه
 گه‌نجی نازه‌ربایجان‌ی و هک په‌لنگی تیژ چه‌نگ

(هیمن، ۲۷۰۸: ۱۴۰)

لهم دپړه‌دا، له بهینې دوو وشه‌ی «جه‌نگ، گه‌نج»، هاوشپوه‌ی هه‌لگه‌پراوه‌ی
 ته‌واو هه‌یه. پیچه‌وانه وشه‌ی «جه‌نگ» وشه‌ی «گه‌نج».

۲-۳- به‌رامبه‌ری

کئ وه‌کوو من سارد و گه‌رمی رۆژگاری چیشتووه
 گاله‌ ده‌شتی گه‌رمه‌سیر و گاله‌ کویستانی گه‌دم!

(هیمن، ۲۷۰۸: ۲۹۳)

لهم دپړه‌دا، له بهینې وشه‌کانی «سارد، گه‌رم، گه‌رمه‌سیر، کویستان» هونه‌ری
 به‌رامبه‌ری هه‌یه. ئەم وشه‌ دژیه‌کانه‌ ئاوازی ناوه‌وه‌ی ئەو دپړه‌یان به‌هیز کردووه.

گه‌لێکم رۆژگاری تال و شیرین رابوارد، ئاخو
 مه‌رگ مه‌ودا ده‌دا دیسان بینم سه‌رده‌میکی تر!

(هیمن، ۲۷۰۸: ۳۰۱)

له‌م دپړه‌دا، له بهینی دوو وشه‌ی «شیرین، تال» رازه‌ی دژیه‌ک هه‌یه. ئەم دوو وشه‌یه واتادژ و دژیه‌کن، واته بوونی یه‌کیان هۆی ره‌تکرده‌وه‌ی ئه‌وی تره. له زانستی جوانکاریدا، به‌م شیوازه‌ی به‌کاره‌ینانی دوو وشه‌ی واتادژ رازه‌ی دژیه‌ک ده‌لین. به‌شیک له لایه‌نه‌کانی جوانیناسی رازه‌ی دژیه‌ک روونکرده‌وه، واته رووشنگه‌رییه. یه‌کیک له که‌ره‌سته‌کانی ناسینی دیارده‌کانی سروشت و دونیا بابته‌ی دژیه‌که. بۆ نمونه ئە‌گه‌ر تاریکی نه‌بوایه رووناکی واتایه‌کی نه‌ده‌بوو یان ئە‌گه‌ر مردن نه‌بوایه ژیان بی‌واتا ده‌بوو. که‌وایه هیزی روونکرده‌وه و رووشنگه‌ری رازه‌ی دژیه‌ک زۆر به‌رجه‌سته و سه‌رسور‌ه‌ینه‌ره. له لایه‌کی تره‌وه، به‌هۆی ئه‌وه‌ی که رازه و ته‌له‌که‌ی دژیه‌ک ئه‌و ده‌رفه‌ته به به‌رده‌نگ ده‌به‌خشی تا خۆی هیزی هه‌ل‌بژاردنی له ناو دیارده‌کانی دژیه‌کی سروشتا هه‌بی و ئاکامی‌شی هه‌یه، له رووی جوانیناسییه‌وه رازه‌ی به‌رامبه‌ری زۆر پر‌بایه‌خه.

۳- ته‌وه‌ری دووه‌م: جوانیناسی ناوه‌وه (جوانیناسی وینه‌ی ره‌وانیژی)

له‌م ته‌وه‌ردا لایه‌نی جوانیناسی ناوه‌وه، به‌تایه‌ت جوانیناسی وینه‌ی «ره‌وانیژی» شو‌وه‌ ده‌کری. چه‌مکی وینه‌ی شیعری ئاماره به "Image poetry" ی ئینگلیزی ده‌کات. هه‌ندێ جار پیی ده‌لین «وینه‌ی هونه‌ری»، به‌لام وینه‌ی هونه‌ری فره‌لایه‌ن و فراوانتره و هه‌موو هونه‌ره‌کان ده‌گرته‌وه. وینه له شیعردا ده‌بیت به‌خواستن و میتافۆر و شو‌به‌اندن. لیره‌دا وینه‌ی شیعری پشت به‌خه‌یال، هه‌ست، ئە‌قل و رووشن‌بیریش ده‌به‌ستیت. وینه له شیعردا خه‌یالییه و شاعیر به وشه‌ده‌یخولقینن. خه‌یال، به‌واتای جوانترکردنی دیمه‌نیکه له ده‌رپرنی وینه‌ی ئه‌و سوژه‌هه‌لچووه‌ی که شاعیر له ساته‌کانی بینینی دیمه‌نیککی جوان و دزیو، تراژیدی یان کو‌میدی له ئە‌زمونی خۆیدا به‌رجه‌سته‌ی ده‌کات. وینه، بریتیه له خه‌یال که ئە‌دیبه له خه‌یالی خۆیدا دروستی ده‌کات و به وشه‌ده‌ریده‌پریت. له هه‌موو دۆخیکدا خه‌یال بوونی هه‌یه و هه‌ست و سوژ ده‌ووژیتیت (ئه‌حمه‌د ئە‌سه‌وه، ۲۰۱۵: ۷۶).

شاعیر به‌هۆی زمان و هونه‌ره‌کانی ره‌وانیژی و شیواناسییه‌وه و له‌ته‌ک پشت‌به‌ستن به‌خه‌یال، وینه ده‌کیشیتته‌وه. خه‌یال به‌شی دانه‌براو له پینکه‌ته‌ی

شعیره و شاعر به رهنگدان‌هوی خه‌یال‌ه ده‌ناسری. له ره‌خنه‌ی نویدا وینه‌ی شعیری گرنگی زوری پی دراوه و وهک توخمیکی پیکه‌پینه‌ری شعیر پیناسه ده‌کری. ته‌نانه‌ت لای زانایانی ئیسلامیه‌وه شعیر وهک «کلام مخیل» ناسیندراوه و پرۆسه‌ی خه‌یال و وینه‌ی شعیری به بنه‌مای شعیر ده‌ستنیشان ده‌کری. ئه‌وه کرده‌وی خه‌یال‌کردنه ریگه له به‌رده‌م شاعیر ده‌کاته‌وه تائه و اتا و گوزارانه‌ی که مه‌به‌ستیتی له وینه‌یه‌کی رازاوه و هونه‌ریدا گه‌وره‌ی بکاته‌وه و بیانخاته روو. وینه‌ی شعیری، به وشه و له ریگه‌ی وه‌سف و خوازه و شوبهاندن و هتد، ده‌تافریندری. به‌م پییه‌ده‌رپرین و وینه، یان خود شیواز و وینه وه‌کوو دوو ره‌گه‌زی سه‌ره‌کی له‌گه‌ل ناوه‌روک تیکه‌لاو ده‌بن و یه‌کیتی ئورگانیکی به‌ره‌می شعیر پیک‌ده‌هینن. به‌مه وینه‌ی شعیری ده‌بیت‌ه بنه‌مایه‌کی گرنگ له‌و بنه‌ما هونه‌ریانه‌ی پرۆسه‌ی داهینان و تافراندنی شعیریان پی کامل ده‌بیت. ده‌توانین به‌شیوه‌یه‌کی گشتی دوو جوړه وینه‌ی شعیری ده‌ستنیشان بکه‌ین. یه‌که‌م: وینه‌ی وه‌سفی، که له ریگه‌ی وشه و ده‌رپرینی راسته‌وه‌خو پیک‌دیت. دووه‌م: وینه‌ی ره‌وانیژی که له ریگه‌ی هونه‌ره‌کانی جوانکاری و ره‌وانیژییه‌وه دیت‌ه به‌ره‌م.

هیمن وهک وینه‌گریکی پسپور به مه‌به‌ستی جوان‌کردن و رازاندنه‌وه‌ی شعیره‌کانی، پستی به وینه‌ی شعیری به‌ستوه. هیمن له نه‌نجامی ژبانی پرئازار و ده‌به‌ده‌ری، نه‌زموونیکی باش و سه‌رکه‌وتووی شعیری به ده‌ست هیئاوه و له‌و شاعیرانه‌یه که خاوه‌نی خه‌یال و هزریکی داهینه‌ره. وینه‌ی شعیری چند جوړه و به به‌هره‌وه‌رگرتن له چند رازه و شیوازی وهک: شوبهاندن، درکه و خواستن و هتد، دروست ده‌بیت، شاعیر به‌پیتی پیوستی بارودوخی شعیره‌که‌ی به ئاگایی یان بی‌ئاگایی پیکیان ده‌هیتیت و له‌سه‌ر ئه‌م بنه‌ما هونه‌ریانه شعیره‌کانی ده‌هونیتیه‌وه. له‌م ته‌وه‌رده‌ا شروقه‌ی چند وینه‌یه‌کی هونه‌ری یان شعیری ده‌که‌ین که هه‌رکام به شیوه‌یه‌ک لایه‌نی جوانیناسیی شعیره‌کانی هیمن به‌رجه‌سته ده‌که‌ن و بنه‌مای سه‌ره‌کی وینه‌ی شعیری هیمن دروست ده‌که‌ن.

۱-۳- شوبهاندن و وینه‌ی شعیری

شوبهاندن، بریتیه له چواندنی شتیک یان بابه‌تیک به شتیک یان بابه‌تیک

تر، به هۆی بوونی ئاواناویک یان چەند ئاواناوی هاوبەش لە بەینی هەردوو شتە کەدا. بە واتایەکی تر، شوبهاندن چواندنی شتیک بە شتیکی ترە بەو مەرجە ئێ و چواندنه له بنه مادا راست نه بێ و راقه به راستی نه کردری. واتە، شوبهاندن واتایەکی ئیدیعیایی هەبێ. ئەوێ که ده لێین شوبهاندن، واتای ئەوێه ئەو دوو شتە لە رواله تدا له یه ک ناچن، به لکوو ئەوێه شاعیره ئەو شوبهاندنه پیک ده هیئێ. به کورتی، شوبهاندن ئیدیعیای له یه کچوونی دوو شتە.

شوبهاندن، به شیک له زانستی روونبێژییه و له چوارچێوهی ئەم زانسته دا لیکدانه وهی بو ده کری. شوبهاندن، وه ک رازه یه کی زانستی روونبێژی، رۆل و کاریگه ریی به رچاوی له پیکه یئانی جوانیدا هه یه و جوانیناسی به ده قی شیعری ده به خشیئ. شاعیران به شیوه یه کی زۆر به ربالو به مه به سستی روونکردنه وه و جوانتر نواندنی وێنه کان شوبهاندنیان به کار هیئاوه. شوبهاندن، وه ک ساکارترین جووری وێنه ی رهوانبێژی پیناسه کراوه. هه رچی دووری دوو بابته یان شتیکی که به یه کتر شوبه یئراون زیاتر بێ، له ده روونی مرۆفدا په سه ندتره و زیاتر سۆزی خوێنه ر ده جوولێئێ. شیعیر هه رچی سۆزدارتر بێت، زیاتر خوێ له دیواری دل ده سویت و کارتیکه ریی زیاتری له سه ر به رده نگ ده بێ و تووشی هه لچوونی ده کات.

ئەوێ سه ره به رزه له م وێرانه دا تووشی خه م و ده رده

چیای سه ره که ش بینه قه ت سه ری بێ هه ور و ته م نابێ

(هیمن، ۲۷۰۸: ۲۵۹)

له م دێره دا، شاعیر به به ره وه رگرتن له هونه ری به رابه ریی واتایی له به نیی دوو بالی دێر و رازه ی شوبهاندنی نادیار، مرۆقی هه ستیار و رووناکییری به لووته کی چیا شوبهاندووه و چۆن لووتکه ی چیا قه ت بێ هه ور و ته م نه بووه، وای نواندووه که مرۆقی رووناکییریش هزری قه ت بێ ته می ده رد و داخی کۆمه لگای داخراو و چه وساوه ناییت. له م دێره دا شاعیر ئەم بیروکه یه ی به قالد کردن له وێنه یه کی شیعری سه رکه وتوو و ئاویته کردنی له گه ل سۆز و خه یال به شیوازیکی هونه ریی تاقانه ئافراندووه و ده کری وه ک لایه نی جوانیناسیی ئەم دێره دیاری بکریئ که رازاوه یی به دێره که به خشیوه.

که فرمیسکم له سه ر روخساری کیژی دلشکاو بینی

گوتم: یاخواله سهر سوورگول نه بینم شه ونمیکی تر

(هیمن، ۲۷۰۸: ۱۷۹)

هیمن لهم دیره دا به بهر هوه رگرتن له رازه ی شوبهاندنی نادیار وینه یه کی شیعری رازاوه ی ئافران دووه و بهم وینه یه ههست و سوژی بهر ده نگ ده جو و لینی. «فرمیسی سهر گونای» به «شه ونمی سهر سوورگول» شوبهاندووه. (شوبهینراو): فرمیسی سهر روومه ته. (پیشوبهینراو): شه ونمی سهر سوورگوله. (رووی شوبهاندن): گه شی، روونی و سووریه. (ئامرازی شوبهاندن) قرتینراوه. ئەم شوبهاندنه له زانستی روونبیزیدا به «شوبهاندنی نادیار» ناسراوه. شاعیر به شیوه یه کی نادیار دوو شت یان بابته ی له هه ندیک تاییه تمه ندیدا به یه کتر شوبهاندووه. ئەم هونه ره ده کری وه ک بنه مایه کی دیار و ههست پیکراو له بهرجه سته کردنی لایه نی جوانیناسی ئەم دیره دستیشان بکردری.

۲-۳- درکه و وینه ی شیعری

له پیناسه ی درکه دا هاتوووه: وته یه ک دوو واتای هه بیت، یه کم واتای نزیک و دووه هم واتای دوور. که وایه، ئە گهر بیژهر رسته یه ک وها به کار بینی که زهینی بیسه ره له واتای نزیک به واتای دوور بگات، له رازه ی درکه که لکی وهرگرتوووه. به واتایه کی تر، رسته یان سارسته یه ک که مه بهستی شاعیر یان نووسهر له دهر برینی، واتای رواله تی نه بی و قهرینه یه ک که سهرنجی خوینهر له واتای رواله تی بو واتای نهینی رابکیشی نه بیت. که وایه درکه یه کیک له ههستیارترین بابته کانی زمانه و زورجار خوینهر مه بهستی سهره کی بیژهری بو روون نابیته وه. بهم پینه ته نیا ئەو تاکانه ی که شاره زاییه کی ته وایان به سهر زمانیکدا هه بی، ده توانن له واتای درکه کانی تاییه ت بهو زمانه بگهن و فامی بگهن. به واتایه کی تر، درکه وشه، سارسته یان رسته یه که بیژهر به شیوازیک دهر بیپرئ که مه بهستی له دهر برینی واتای رواله تی نه بیت و مه بهستی سهره کی واتای نهینی بیت. که وایه واتای رواله تی هیمایه که بو گه یشتن به واتا و مه بهستی راسته قینه له دهر برینی وشه یان رسته. درکه هونه ریکی ره وانبیزیه به شداری له ئافرانندی وینه ی شیعری ده کات.

درکه، به وشه، دهسته واژه یان رسته یه ک ده لپن که شاعیر یان نووسهر

جۆرئیک به کاری ده هیئی که مه بهستی واتای رواله تی و ته نه بی و ئامانجی له و ته، و اتا نهیئیه که ی بیت. رازهی درکه، دوو واتای دوور و نزیکه هه یه. بوئژ جۆرئیک به کاری ده هیئی که به رده نگ له و اتا نزیکه که وه زهینی بو و اتا دووره که بپوات. له درکه دا واتای رواله تی پردیکه بو گه یشتن به و اتا و مه بهستی راسته قینه ی نووسەر (ئه حمه دی، ۱۳۹۳: ۱۵).

مه بهستی سه ره کیی به هره وه رگرتن له رازهی درکه ئه وه یه که ئه و واتایه ی له ریگه ی درکه به رجه سه ته ده کریت، کاریگه رتر، به هیتر و ره وانتره له و واتایه ی که به شیوازی دروست و راسته و خو ده رده بپدری. سوو دوو رگرتن له هونه ری درکه به بیتره ئه و ده رفه ته ده به خشی تا زور و اتا که له باری ئاساییدا مه جالی درپرنی به هۆی شهرم یان ترس و ههر هۆیه کی تره وه نه بی ده رپدری. زۆرئیک له و اتاگان ئه گهر به شیوازی ئاسایی ئاخواتن ده رپدرین زور چپژ به به رده نگ نابه خشن، به لام سوو و هه رگرتن له میتۆدی درکه ده رپرن تا راده یه ک دلرفین و کارتیکه ره دکات. درکه و اتاگان به شیوازی هونه ری ده گه یه نی و ئه م تاییه تمه ندیه ش بی گومان له هونه ری ره وان بیژییه وه سه رچاوه ده گری و چپژ و خو شی به به رده نگ ده به خشی. له ژانره ئه ده بییه کاندای درکه له شیعری و په خشان، مه ته ل و په ندی پیشیناندا رهنگی داوه ته وه و به کار هاتوه.

۱-۲-۳- جوانیناسی درکه

درکه رازه یه کی زانستی روون بیژییه، که سیک خاوه ن هه ستیکی ناسک و سه لیه یی که به رین نه بی، ناتوانی به ره مه می بینی. نهیئیی له ره وان بیژیی ئه م هونه ره ئه وه یه وینه ی جۆراو جۆر و راسته قینه ت به به لگه وه پیشکه ش ده کات. ئه مه ش بیگومان له تاییه تمه ندیه کانی هونه ره ده ژمیردری. له رازهی درکه دا شتیکی له لایه ن شاعیره وه ناراسته و خو زه ق ده کریته وه که خوینهر بیری بو ناچی، به م هۆیه گه یشتن به واتای سه ره کی سه رسور هینه ره و چپژ ده به خشی ت که به هه مان شیوه چپژ و جوانی له شیوه ی راسته و خو ی به کار هینانی وشه کاندای دروست ناییت.

ئه و واتایه ی به به هره وه رگرتن له درکه دروست ده بی، کاریگه رتر و به هیتره له و واتایه ی له کۆمه لئیک وشه دروست ده بی و به شیوه یه کی راسته و خو

ده‌خړته روو. شاعیر یان نووسەر به به‌هه‌وه‌رگرتن له هونه‌ری درکه ده‌توانی ئه‌وی ناخی ده‌جوولینی ده‌ریبیری، به‌تایبه‌ت ئه‌و شتانه‌ی له‌به‌ر شه‌رم یان ترس و هه‌ر هۆیه‌کی تر ناتوانی بیدرکینی.

نه‌یانه‌یلم ده‌بی له‌و سه‌رزه‌مینه له شانم دادرم ئه‌و پینه شینه (هیمن، ۲۷۰۸: ۶۱)

له‌م دپه‌دا، هیمن له ریگه‌ی هونه‌ری درکه‌وه وینه‌یه‌کی شیعی‌ی دروست کردووه. رسته‌ی «پینه له شان دادرین» درکه‌یه له «ریسواکردن و عیب له سه‌ر شان لابرده‌ن». رازه‌ی درکه له‌م دپه‌دا به‌هیزترین لایه‌نی جوانیناسییه و زمانی له‌ ده‌برپینی ئاسایی دوور کردووه.

گوتی ئیواره بازارپی وهره ماچت ده‌می نه‌مویست
هه‌لۆی کویستانی کوردستانم و ناژیم به‌ ده‌سته‌نده

(هیمن، ۲۷۰۸: ۲۸۶)

له‌م دپه‌دا، هیمن له ریگه‌ی هونه‌ری درکه‌وه وینه‌ی شیعی‌ی دروست کردووه. سارسته‌ی «به‌ده‌سته‌نده ژیان» درکه‌یه له «نان به‌منه‌ت خواردن». هیمن به‌که‌لک‌وه‌رگرتن له‌ رازه‌ی درکه‌هه‌ست و سۆزی خوینهر ده‌ورووژیتیت و چیژیککی خوشی پی ده‌به‌خشیت.

له‌ویش هه‌ر سه‌ر‌بزیوی باسی سه‌ر بوو
له‌ویش دنیا به‌ که‌یفی بی‌هونه‌ر بوو

(هیمن، ۲۷۰۸: ۵۹)

له‌م دپه‌دا، هیمن له ریگه‌ی هونه‌ری درکه‌وه وینه‌ی شیعی‌ی دروست کردووه. سارسته‌ی «باسی سه‌ر بوون» درکه‌یه له «مه‌ترسی تیداچوون». رازاندنه‌وه و به‌هیزکردنی واتا به‌که‌لک‌وه‌رگرتن له‌ هونه‌ری درکه‌ لایه‌نی جوانیناسی ئه‌م دپه‌ری به‌رجه‌سته کردووه.

۳-۳- مروّفاندن^۱

به‌ره‌پالدانی ئاکار و تایبه‌تمه‌ندیی مروّیی به‌گیانله‌به‌رانی تری سروشت و

وہک مرؤف نواندنیان، مرؤفانندن دەلین. بە واتایەکی تر، مرؤفانندن بریتییە لە رەپالدانسی تایبەتمەندی و ھەست و سۆز و جم و جۆلی مرؤف بە پیکھاتەکانی تری سروشت. رازە ی مرؤفانندن لە زانستی روونیژیشدا تاوتووی کراو، بەلام لە زانستی جوانکاریدا وەک رازە یەکی جوانکاریی و اتایی لیکدانەوہی لەسەر دەکرئ، ئەم رازە یە شیوازیکە بۆ رازاندنەوہی وتە و ئافراندنی وینە ی ھونەریی جوان و رازەوہ کە ھەست و سۆزی خوینەر دەجووڵینئ. ئەم رازە یە شیوازیکە بۆ رازاندنەوہی وتە و بەدیھینانی وینە ی ھونەریی جوان کە ھەست و سۆزی خوینەر دەجووڵینئ. ھێمن وەک شاعیریکی بەئەزموون لەم جۆرە بنیاتی وینەدا دەست پەنگینی و لیھاتوویی خۆی سەلماندووە. بۆ نمونە لەم وینەدا:

وہکوو ئاوالی چاک ئەستیرەکان گوی رادەدیرن بۆم

ھەتا بۆیان بەیان کەم مووبەموو رازی دەروونی خۆم

(ھێمن، ۲۷۰۸: ۱۶۱)

لەم دێرەدا، شاعیر کردەوہی مرؤفانە ی وەک «گۆی رادییری» ی رەپال ئەستیرە داوہ و بەم رەپالدانە وینە یەکی ھونەریی جوانی ئافراندووە. ئەم رازە یە شیوازیکە بۆ خولقاندنی جوانی وتە و دوورکردنەوہی وتە لە زمان و دەرپرینی ئاسایی. مرؤفانندن، بە پیکھینانی وینە ی ھونەریی جوان و رازاوە ھەست و خۆشی بە بەردەنگ دەبخشیت.

۴-۳- چاوەلە یە ک

ئاشقی چاوی کەژال و گەردەنی پرخال نیم

ئاشقی کینو و تەلان و بەندەن و بەردم ئەمن

(ھێمن، ۲۷۰۸: ۸۹)

لەم دێرەدا، لە بەینی وشەکانی: «کینو، تەلان، بەندەن و بەرد»، کە بەشیک لە پیکھاتە ی سروشتی چیان و بە تەواوی پیکدەخۆن، رازە ی چاوەلە یە ک ھە یە. لە رازە ی چاوەلە یە کدا بەھۆی ئەوہی جۆریک ھاوئاھەنگی و ریک و پیککی لە نیوان چەند بابەتیک بەرجەستە دەکرئ، خوینەر ھەست بە خۆشی دەکات و جۆریک ئاوازی ناوہوہ دروست دەبی. دیتنەوہی پە یوہندی و ھاوئاھەنگی نیوان دیاردەکان جوانترین و خۆشترین سۆزی تیدا یە. لە زانستی جوانکاریدا،

به کۆکردنه وه و ریزکردنی دوو یان چهنده بابته تی هاوړه گه ز له دپړیکي شيعردا که پیکدین و به په کتری دهخون، رازهی چاوله یه ک ده لین.

۳-۵- تیلنیشان

شیخی سهنعان بو کچی گاور له ئیسلام وه رگه را
من خه ریکم بو کچه شیخی په ژیوان بیمه وه
(هیمن، ۲۷۰۸: ۳۳۷)

له م دپړه دا، تیلنیشان به چیروکی شیخی سهنعان کراوه که بو کچه گاوریک له ئیسلام وه رگه را. له ئه ده بی فارسی و کوردیدا له شیعری زوربه ی شاعیران ئه م تیلنیشانه ئماژه ی پی کراوه. جوانی رازهی تیلنیشان له و چهنده بابته دا کورت ده که ینه وه: هونه ری تیلنیشان له شیعرو په خشاندا په یوه ندیی نیوان بابته تی سه ره کی و چیروک پیک-ده هینی. له رازهی تیلنیشاندا، ته نیا به وشه یان ساړسته یه ک چیروکیک یان به سه ره اتیکي میژوویی وه بیر دپته وه. ئه م جوړه هونه ره زور هه ست بزوینه و له که مترین کات و به که مترین وشه به سه ره ات یان رووداویکی تال یان شیرین که هوئی وروژاندنی سوژی مروییه، وه بیر دپته وه و ده سه لاتی شاعیری ده سه لمینی و کاریگری جوانیناسیی ئه م هونه ره درده خات. ئه گه ر له رازهی تیلنیشاندا نادیاریک بو روونکرده وه هه بی و پیویست به وردبونه وه یه کی زوری زهینی بی و پاشان چیروک وه بیر بیته وه، ئه وه گومانیکي تیدا نییه ئه م جوړه تیلنیشانه، جوانترین تیلنیشانه.

۳-۶- کۆکردنه وه و لیککردنه وه

بزانه تو ئه وی ئه هلی هونه ر بی ده بی یا ده س به سه ر یا دربه ده ر بی
(هیمن، ۲۷۰۸: ۱۵۷)

له م دپړه دا، ساړسته ی «ئه هلی دل»، رازهی کۆکردنه ویه و ساړسته ی «ده س به سه ر یان دربه ده ر»، ئماژه به رازهی لیککردنه وه ده کات. سه ره تا به شوبه اندنی نادیار، دوو شت یان بابته له گه ل یه ک له ئاوه لئاویکی ئیدیعاییدا

کۆ ده که نه وه و پاشان له بهیناندا جیاوازی داده نین. له زانستی جوانکاریدا به م رازیه کۆکردنه وه و لیککردنه وه ده لێن (همایی، ۱۳۶۳: ۲۸۴؛ شمیسا، ۱۳۷۸: ۷۹).

۷-۳- په ندومه ته لۆک

چلکی دهسته مالی دنیا "وه ک ده لێن مالپهرست په یمان شکیه و بی به لێن (هیمن، ۲۷۰۸: ۲۷۹)

له م دیره دا، مالی دنیا چلکی دهسته و مال پهرست په یمان شکینه. ئه و رسته یه ئاماژه به بی بایه خیی مالی دونیا و جیی متمانه نه بوونی به لینه کانی مال پهرست ده کات. ئه م دیره، رازه ی جوانکاریی په ندومه ته لۆکی هه یه. له زانستی جوانکاریدا رازه ی په ندومه ته لۆک به م جووره پیناسه کراوه: نووسه ر یان شاعیر ئاماژه به وته یه کی به نرخ بکات، پاشان له داها توودا وته کی بیته په ند و بۆ ئامۆژگاری که لکی هه بی. جوانیی ئه م رازه یه له و بابه ته دایه که له رووی واتاوه وانه ی مه عریفی جوان و به هیز پیشکه ش ده کات و نه یینی زیاتر له و واتایه به رجه سته ده بی. رازه ی په ندومه ته لۆک، ناراسته وخۆ به رده نگ فیری به لگه ی ئه قلی و نه قلی و ئه زموونی تایهت و تیگه یشتن له دیارده و تایه تمه ندییه کانی واقع ده کات.

۸-۳- تیکه ه لکیش

کۆششی من زۆر به جییه و زۆر ره وا چونکه قانونی ته بیعهت وایه، و "هر کسی کو دور ماند از اصل خویش باز جوید روزگار وصل خویش" (هیمن، ۲۷۰۸: ۲۸۳)

له م شیعره دا، هیمن بۆ پینداگری له واتای سه ره کیی شیعر، که لکی له رازه ی تیکه ه لکیشی ناروون گرتووه. له زانستی جوانکاریدا تیکه ه لکیش به م جووره پیناسه کراوه: شاعیر راسته وخۆ بال یان دیره یان شیعری شاعیر یکی تر له ناو شیعری خۆی که هاوکیش و هاوسه روایه به یینی. له رازه ی تیکه ه لکیشدا مه رجه بال یان دیره یان شیعری ئه مانه تی (تیکه ه لکیش کراو) وه ها ناسراو بی

که هۆی دوودلی و بۆنی دزی لی نهیی. تیکهه لکیش دوو جوړه: ۱. تیکهه لکیشی روون: شاعیر راسته و خوئ ناماژه به ناو یان نازناوی شاعیریک که شیعری لی تیکهه لکیش کردووه بکات. ۲. تیکهه لکیشی ناروون، شاعیر ناماژه به ناو یان نازناوی شاعیریک که شیعری لی تیکهه لکیش کردووه نه کات. هۆی سه ره کیی نه درکاندنی ناوی شاعیر، ناسراوی شاعیریکه که تیکهه لکیش کراوه. ئەم تیکه لآوی و ئاویتته کردنی شیعری دوو شاعیره سوژ و چیژیککی خوئ به خوینهر ده به خشی و لایه نی جوانیناسیی ئەو شیعره ی به رجه سته کردووه.

۴- ئەنجام

به لیکدانه وهی به شیک له لایه نه کانی جوانیناسیی شیعری هیمن (که مشتیک له خهرمانی بوو) بۆمان ده رکه وت، هیمن به بیرى ناسک و سوژ و سروشتی مروفانه و به هره وه رگرتن له رازه کانی ره وانیزی، به تاییه ت جوانکاری، وینه گه لیککی شیعری تاقانه ی ئافران دووه که له میژووی ئەه ده بی هاوچه رخی کوردیدا هۆی ههرمانیتی.

شیعری هیمن تیکه لآوی خه یالیککی رازاوه، هزریککی داهینه ر، هه سستیککی ناسک و زمانیککی پاراوه. وینه ی هونه ری له شیعره کانیدا قال بووی خه یالن. جوړی ژیانى پر له ئازار، ئەم موونیککی سه رکه وتووی شیعری پی به خشیوه. له شیعری هیمن دا زورجار وینه ی شیعری وینه یه کی راسته قینه یه و له دیمه نی ناوچه ی ره نگا وره نگی موکریان سه رچاوه ده گری و ئەم دیمه نه وه ک خوئی ره نگین ده نوینی. له شیعره کانیدا نواندوو یه تی له ناسین و ناساندنی سروشتی کوردستان و جوانیه کانیدا چه نده شاره زا و پسپوره. له گه ل سروشت گه وره بووه و له سروشتیش ئیلهامی وه رگرتووه.

هیمن له وه ده گمه ن شاعیرانه یه به شیوه یه کی گونجاو و لوژیککی توانیوه تی یه کیتی فوژم و ناوه روک له شیعره کانیدا بپاریژی و ته نانه ت دیارده کوژه لایه تیه کانی وه ک سیاسه ت، نه داری، نه خوینده واری و زوردارى و هتد، وه ها له گه ل دیارده روچی و ده روونیه کانی وه ک ئەوین و خوئ شه ویستی، مه رگ و ژیان و هتد، ئاویتته بکات که به رده نگ تام و چیژى تاییه ت به خوئی لی هه لینگى. زورجار وینه کانی شیعری له هۆنراوه کانی هیمن دا، خه یالییه و هۆی

وروژاندنی ههست و سۆز ده بییت و زۆر جار له وینه په کی خه یالی خوینهر ده جوولیتیت و ده بیاته ناو که شیککی راسته قینه و جوان.

هیمن وه ک وینه گریکی پسپۆر زۆر بهی شیعره کانی به وینه و تابلوی رهنگا و پرهنگ رازاندوو هه. مه بهستی هیمن ته نیا رازاندنه وهی شیعری نییه، به لکوو له روانیتکی قوولتردا، دهوله مه ندرکدنی ئه ده بی کوردی و نواندنی کاریگه ریی زانستی جوانیناسی له سه ر روالهت و ناوه روکی شیعری کوردی بووه. هیمن به بییری ناسک و سۆزی مروفانه و به هره وه رگرتن له که رهسته کانی جوانکاری (رازه کان)، وینه گه لیککی شیعریی تا قانهی ئافراندوو هه که له ئه زموون و روانینی گشتیی خو به وه سه رچاوه ده گری.

وینهی ره وانیتیری له شیعری هیمن دا هه لقولاوی هه ولی زهینی و تایه تیه و چیژ و وروژه و هه لچوون به خوینهر ده به خشی.

خویندنه وهی شیعره کانی هیمن ده رخه ری ئه و راستیهن که هیمن به به هره وه رگرتن له زمانی شیعری، واته زمانی ئافراندنی جوانی و خه یال، سروشتی به گشتی نوێ کردۆته وه.

سه‌چاوه‌کان

سه‌چاوه کوردییه‌کان

ئه‌حمه‌د ئه‌سوده، نه‌وزاد (۲۰۱۵). فه‌ره‌ه‌نگی زاراوه‌کانی ئه‌ده‌ب و زانسته مروّفا‌یه‌تییه‌کان. سلیمانی: ناوه‌ندی غه‌زه‌لنووس.

ئه‌حمه‌دی، ئیبراهیم (۱۳۹۳). فه‌ره‌ه‌نگی کینایه و ده‌سته‌واژه‌ی کوردی سۆرانی، زی‌وه‌ری زمان. سنه: شه‌میم سنه.

سلویه عیسا، هاوژین (۲۰۰۹). بنیاتی وینه‌ی هونه‌ری له‌شعیری شیرکو بیکه‌س‌دا. سلیمانی: ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م.

شیخه‌لیسلامی موکری، سه‌ید محه‌مه‌د (۲۷۰۸). دیوانی هیمن. سلیمانی: په‌خشانگه‌ی ئازادی.

عومه‌ر مسته‌فا، ئاسۆ (۲۰۰۹). به‌ها ئیستاتیکیه‌کانی شاعر. ده‌ۆک: چاپخانه‌ی خانی.

قاره‌مانی، جه‌عفه‌ر (۱۳۹۶). زانستی ره‌وانیژی‌یی ئه‌ده‌بی: به‌شی یه‌که‌م، جوانکاری. سنه: زانستگای کوردستان (تویژینگه‌ی کوردستان‌ناسی).

منابع فارسی

احمدی، بابک (۱۳۸۰). حقیقت و زیبایی. تهران: نشر مرکز، چاپ پنجم.

پورنامداریان، تقی (۱۳۸۱). سفر در مه. تهران: نگاه. ویراست جدید.

پرین، لارنس (۱۳۷۳). درباره شعر. ترجمه فاطمه راکعی. تهران: امیرکبیر.

خان‌محمدی، محمد حسین (۱۳۸۴). علم بدیع (آشنایی با آرایه‌های سخن). قم: انتشارات امیرالمومنین.

دیچرز، دیوید (۱۳۷۳). شیوه‌های نقد ادبی. ترجمه محمد تقی صدیقیانی و دکتر غلام حسین یوسفی. تهران: علمی، چاپ چهارم.

شمیسا، سیروس (۱۳۷۸). نگاهی تازه به بدیع. تهران: انتشارات فردوس.

فشارکی، محمد (۱۳۷۴). بدیع. تهران: نشر نیل.

وزیری، علینقلی (۱۳۳۸). زیبایی‌شناسی. تهران: دانشگاه تهران، چاپ دوم.

همایی، جلال‌الدین (۱۳۶۳). فنون و بلاغت و صناعات ادبی. تهران: نشر هما.

